

Тарас КЛИШ

*аспірант кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка.*

**СТВОРЕННЯ КОМІСІЙ, ЯКІ КЕРУВАЛИ ПРОЦЕСОМ РОЗСЕЛЕННЯ
ДЕПОРТОВАНИХ З ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ УКРАЇНЦІВ ВПРОДОВЖ 1944–1947
РР.**

Упродовж 1944–1947 рр. створено комісії, що керували процесом розселення українців, які були депортовані з території Польщі. Ці комісії взяли на себе завдання організації та координації масового переселення, надаючи допомогу в пошуку нових місць проживання для постраждалих.

Головні функції цих комісій включали визначення місць для розселення в кожній окремій області УРСР, забезпечення тимчасового житла та базових життєвих умов, а також вирішення питань щодо надання місць для працевлаштування та хоча б мінімальної соціальної підтримки. Крім того, вони сприяли швидкій радянській переселенців у нових умовах.

9 вересня 1944 р. уряди Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польського Комітету Національного Визволення підписали договір про евакуацію українського населення з території Польщі та польських громадян з території УРСР. Цей документ став важливою угодою, яка регулювала процес переміщення населення в умовах складної ситуації під час та після закінчення Другої світової війни [1, с.287–288].

Договір передбачав нібито добровільне переселення інонаціонального населення, яке опинилося по той бік кордону відповідно УРСР та ПНР, та надавав конкретні механізми для здійснення цього процесу. Це було важливим етапом у вирішенні питань, пов'язаних з цілковитим вирішенням як польського питання в УРСР, так і українського питання в ПНР.

Для організації процесу переселення українців на території Польщі був створений численний апарат уповноважених з питань евакуації. Головним уповноваженим по справах евакуації від СРСР на всій території Польщі був М. Підгорний, який до того був заступником наркома харчової промисловості УРСР. Для здійснення своїх обов'язків він виїхав до Любліна 18 вересня 1944 р. [2, с. 205–209].

Як завжди у схожих випадках, коли депортувались цілі народи, керівництво процесом безпосередньо здійснювали каральні органи СРСР. Саме тому на посаду заступника М. Підгорного нарком внутрішніх справ Української РСР В. Рясний обрав свого безпосереднього заступника, полковника державної безпеки Т. Кальненка. Крім того, численні працівники НКВС входили до складу апарату головного та районних уповноважених, що свідчить про активну участь НКВС у керівництві процесом депортації. [2, с. 205 – 209; 3, с. 103].

Ще з середини 1943 р. по всіх українських землях активно діяли підрозділи Української Повстанської Армії, які боролись проти поліційних та армійських підрозділів Німеччини, польського підпілля та радянських партизан. Загони УПА були єдиним фактичним захисником українського населення проти терору німців, поляків та росіян. У зв'язку з активним опором підрозділів УПА переселенню, який виявлявся через терористичні акти проти вповноважених УРСР та їх співробітників, у листопаді 1944 р. Рада Народних Комісарів УРСР і Центральний Комітет Комуністичної Партії (більшовиків) України видали спеціальну постанову. Згідно з цією постановою, у кожний повіт, де діяли радянські уповноважені, був направлений взвод охорони. Солдати цього взводу мали забезпечувати недоторканість головних та

районних уповноважених, а також здійснювати охорону українців Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Підляшшя, Любачівщини і Західної Бойківщини, яких примусово у залізничних ешелонах вивозили УРСР. [4, арк. 164–165].

Головний уповноважений представник УРСР в справах евакуації початково мав штат із 7 осіб, окрім заступників. Цей штат включав секретаря, референтів (3 особи), юрисконсульта, секретаря-машиніста і перекладача. Кожен з районних вповноважених також мав штат із п'яťох працівників, включаючи секретаря, референтів (3 особи) і секретаря-машиніста [4, арк. 26]. Пізніше штат Головного уповноваженого був розширений до 48 осіб. У кожному з повітів працювало по 23 службовці, що свідчить про подальше зростання чисельності персоналу для забезпечення евакуаційних заходів [5, с. 331].

В УРСР для зустрічі переселенців на залізничних станціях, їх перевезення та соціально-побутового влаштування створено Управління по справах евакуації і розселення українського і польського населення при РНК УРСР (пізніше Рада Міністрів). Його штат налічував 29 службовців [5, с. 336].

Відділи згаданого управління були створені в кожній області при виконкомах Рад депутатів трудящих. Це відповідає постанові РНК УРСР №1261 від 23 вересня 1944 р. Згідно з вказаною постановою, у віданні Управління по справах евакуації і розселення українського і польського населення були значні фінансові ресурси, призначені як для забезпечення власного безбідного функціонування так і для виконання депортації. Ці кошти досягали сотень мільйонів рублів. [6, арк. 5 – 7; 7, арк. 2].

У 1945 р. витрати Управління по справах евакуації і розселення українського і польського населення, враховуючи оплату залізниці, компенсації закерзонцям за залишену на батьківщині власність, а також оплату праці й відряджень чиновників, склали 441 мільйон 796 тисяч карбованців [8, арк. 20]. У масштабах зруйнованої війною країни це були дуже значні суми.

У 1945 р. республіканське управління нараховувало 37 чоловік, а в 1946 р. їх кількість зменшилась до 29 чоловік. Незважаючи на скорочення персоналу, витрати зростали, і в 1946 році республіканське управління витратило 22 мільйони 525 тисяч карбованців. З цієї суми 76 тисяч карбованців пішли на заробітну плату, а 443,8 тисяч карбованців – на оплату відряджень [6, арк. 5–7; 9, арк. 1–3].

За ці кошти були сформовані в кожній із областей на Заході України окремі відділи при обласних виконкомах. Вони нараховували 8 працівників: керівника відділу; старшого інспектора; по двоє інспекторів, статистиків та секретарку-машиністку. Оскільки безпосередньо займались розселенням та побутовим влаштуванням прибулих районні уповноважені, то в кожному з 44-х районів Тернопільської області було по двадцять два співробітники. Туди входили сам керівник відділу, його заступник, референти, які займались обліком худоби, сировини, сільськогосподарської продукції, земельних ділянок (безпосередньо ріллі, лісових масивів, лук і сіножатей, присадибних ділянок) та іншого рухомого й нерухомого майна. Як завше, обов'язково було декілька бухгалтерів, статистиків, секретарів та машиністок. Навіть охорона, прибиральниця та перекладач [10, арк. 130–132; 11, арк. 6–7; 12, арк. 1–3; 16, арк. 1].

Згідно з цією постановою 3 жовтня 1944 р. Тернопільський обласний виконком у співпраці з обласним комітетом партії створив відділ з питань евакуації. Керівником відділу затверджено заступника голови обласного

виконкому Жученка, старшим інспектором – Мехвачеву, інспекторами – Солов'єва, Кольбатенка, статистиками – Кравця, Бута. Їм виділяли три обладнані кімнати в приміщенні обласного виконкому. У містах Тернополі, Кременці та Чорткові для розміщення апаратів районних уповноважених та представників району виділялося по сім обладнаних та телефонізованих кімнат. Також їх забезпечували житловою площею. Незважаючи на поширений дефіцит, кожен районний відділ отримував дві друкарські машинки. Керівника обласного управління Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) зобов'язали забезпечити відповідну охорону осіб, що займались переселенням [11, арк. 6]. Такі ж за структурою окремі відділи були створені і при облвиконкомах інших областей Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР).

Саме такі люди були зобов'язані вітати прибуваючі ешелони, допомагати в розвантаженні майна, пропонувати варіанти нового поселення, забезпечувати транспорт для перевезення майна і худоби, домашнього скарбу, який вдалось вивезти із батьківських земель. Саме працівники відділів мали виконувати ці та інші обов'язки, що випливають із їх функцій, аналогічно до інших схожих служб. Реалії ж були набагато важчими. Практично в усіх областях розпочались негайні проблеми із забезпеченням хоч більш-менш пристойним житлом, землею, продовольством і т.д. І такі проблеми виникали одразу вже після прибуття депортованих. Це стосувалося усіх областей без винятку [13, арк. 26]. Масштабний і добре оплачуваний апарат виявив свою повну неієздатність вже в перших місяцях після прибуття депортованих з Польщі українців. Упродовж 1944–1947 рр. проблеми тільки поглиблювалися, і лише в наступні роки частково були вирішені органами влади. Житла не вистачало. Те, яке виділялось, було зруйнованим, часто без вікон, дверей, печей, з дрявим дахом. Господарські будівлі були в ще гіршому стані. Земельні ділянки дали в мінімальному масштабі й невдовзі всі їх держава конфіскувала при створенні колгоспів. Товари першої необхідності розкрадались на всіх рівнях радянського адміністративного апарату. А податки, які вводились одразу після поселення, лягали надмірним тягарем на новостворені господарства. Все це призвело до того, що адаптаційні процеси розтягувались на декілька десятиліть. Депортовані ще довгі роки залишались найбільш і найменш соціально захищеною та дизадаптованою частиною суспільства.

Розселення українців було важливим етапом в історії післявоєнної Європи, яке визначало життя багатьох людей та встановлювало нові соціокультурні контексти в регіоні, цілковито зруйнованому внаслідок бойових дій впродовж 1939-1945 рр, а також знищеному завдяки людиноненависницькій антиукраїнській політиці сталінського радянського режиму.

Список використаних джерел

1. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У трьох томах, т.1. 1939–1945 рр. Львів: Жовківська книжкова друкарня видавництва ОО Василян “Місіонер”, 1998. 752 с.
2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. Київ: Либідь – Військо України, 1994. Кн. 1. 432 с.
3. Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. Тернопіль: книжково-журнальне видавництво “Тернопіль”, 1997. 440 с.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). ф.1, оп. 23, спр. 790. 236 арк.
5. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У трьох томах, т.2. 1946–1947 рр. Львів: Жовківська книжкова друкарня видавництва ОО Василян “Місіонер”, 1998. 540 с.

6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління в Україні (далі – ЦДАВО України). ф. 4626, оп. 1, спр. 30. 22 арк.
7. ЦДАВО України. ф. 4626, оп. 1, спр. 7. 5 арк.
8. ЦДАВО України. ф. 4626, оп. 1, спр. 20. 35 арк.
9. ЦДАВО України. ф. 4626, оп. 1, спр. 50. 24 арк.
10. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). ф. Р. 1833, оп. 2, спр. 13. 132 арк.
11. ДАТО. ф. Р. 1833, оп. 4, спр. 19. 127 арк.
12. ЦДАВО України. ф. 4626, оп. 1, спр. 1. 3 арк.
13. ЦДАВО України. ф. 4626, оп. 1, спр. 10. 53 арк.
14. Макар Ю., Горний М., Макар В., Салюк А. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Том 1. Дослідження. Чернівці: Букрек, 2011. 880 с. : іл.